

LUBOŠ VELEK

TGM – homo politicus (do roku 1914)

T. G. Masaryk přišel do Prahy v roce 1882, kdy získal povolání na místo profesora filozofie nově vytvořené české univerzity. Jednalo se o jeho první intenzivnější kontakt s českým prostředím, respektive s českou národní společností a jejími elitami. Do té doby totiž studoval buď v převážně německém Brně nebo ve Vídni na Akademickém gymnáziu a později i na zdejší univerzitě, kde krátce působil i jako soukromý docent. Masarykova etnicita sice byla česká, byl aktivní např. v českém Akademickém spolku ve Vídni, ale přímý kontakt s centrem českého nacionalismu mu dlouho chyběl. Mladý docent tehdy volil mezi profesurou v Praze a v Černovicích, v nejuvýchodnější zemi mocnářství. Prahu asi vcelku přirozeně vyhodnotil jako zajímavější akademickou destinaci. Preferencí jazykově české univerzity před německou univerzitou v Bukovině se ale Masarykovi výrazně zmenšovala vyhlídka na obvyklé profesorské *peregrinatio academica*, tedy rozvíjení kariéry postupným povoláním na lepší, respektive prestižnější rakouské a říšskoněmecké univerzity. Tohoto faktu si však

v roce 1882 nemusel být plně vědom a zřejmě jej to později nikdy nemrzelo, a to ani ve vypjatých okamžicích, kdy uvažoval o vystěhování se do ciziny, nejspíše do Ameriky, nebo zvažoval přijmout nabízené místo na jedné z ruských univerzit.

Praha v 80. letech 19. století představovala jedno z mnoha regionálních center na rozlehlých periferiích habsburské monarchie. Masaryk z Vídně přicházel jako nositel modernizace, kterou nasál nejen ve Vídni, ale i při svých četných cestách po západní Evropě, odkud si koneckonců přivezl i svoji americkou manželku. Konfrontace jeho společenského a vědeckého rozhledu s provinciálním pražským prostředím v něm vyvolávala jednak potřebu kritiky, jednak aktivní snahy o reformování poměrů. Své úsilí v tomto směru upřel zejména k univerzitnímu prostředí, ve kterém se bezprostředně pohyboval. Jeho reformní úsilí ovšem mělo jeden pochopitelný, avšak nepříliš produktivní rys: začal se kriticky vymezovat vůči svým kolegům v profesorském sboru. Řadu z nich považoval za neschopné, vědecky zaostalé či přímo hloupé a tímto svým přesvědčením se netajil. Záhy se tak dostal do vleklých osobních konfliktů, které limitovaly jeho modernizační vliv na univerzitu a na dlouhých 15 let dokonce zablokovaly jeho povýšení z mimořádného na řádného profesora. V důsledku těchto a dalších podobných konfliktů byl Masaryk rovněž opomíjen při jmenování za členy neuniverzitních akademických gremií, jako byla Královská česká společnost nauk nebo

v roce 1890 založená Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění. Stal se tak záhy *enfant terrible* mladé univerzity, kterého mnozí považovali za nežádoucí element. Výsledkem byla celá řada kárných řízení, která proti němu byla na univerzitě či přímo před ministerstvem kultu a vyučování vedena za jeho výroky – ať již na adresu kolegů, nebo v ryze odborném diskursu.

Prvním z vrcholů Masarykova kritického, a tedy i modernizačního působení na univerzitě byla pochopitelně jeho osobní účast v kolosálním sporu starší a mladší akademické inteligence a také nacionálního tisku o pravost *Rukopisů zelenohorského* a *královédvorského* v polovině 80. let 19. století. Filozof, či spíše sociolog Masaryk pochopitelně k vědecké stránce pravosti domněle středověkých literárních památek neměl z pohledu své specializace mnoho co říci. Po stránce historické, jazykovědné, chemické či paleografické byl naprostým laikem. Přesto se však stal ústřední postavou sporu vedeného na stránkách odborné literatury, denního tisku i na půdě profesorského sboru. Na jedné straně vystupoval jako nositel modernity ve vědeckém prostředí, na druhé jako činitel usilující o získání mocenského postavení na univerzitě. Modernizační aspekt Masarykova angažmá spočíval v nekompromisní obhajobě vědecké etiky a absolutního práva na vědeckou svobodu a kritiku čehokoliv, tj. včetně základních kamenů soudobé české národní kultury, které *Rukopisy* představovaly. V tomto kontextu

Masaryk odmítal vstupování laiků, tj. zejména nacionalistických politiků a novinářů, do ryze vědeckého diskursu, který byl zprvu veden na stránkách odborného tisku, ale přenesl se záhy na stránky deníků. Mocenský aspekt Masarykova zapojení pak spočíval v jeho organizačním úsilí shromáždit v nastalém konfliktu co možná největší skupinu kriticky a modernizačně zaměřených mladších profesorů z nejrůznějších oborů a s jejich podporou nejen vyhrát konkrétní zprvu vědecký, ale posléze čím dál více politický spor, ale rovněž ovládnout profesorský sbor a získat tak směrodatný vliv na formování mladé univerzity a národní vědy.

V konfliktu o *Rukopisy* se ukázalo, že Masaryk v sobě nese nejen výrazný intelektuální náboj a modernizační etos, ale že je – přinejmenším krátkodobě – schopen kolem sebe integrovat podobně smýšlející osoby a kolektivně veřejně vystoupit a prosazovat určité cíle a zájmy. Tato Masarykova integrační schopnost se projevila zejména zformováním skupiny tzv. realistů, tedy uskupení mladších, kritických, modernistických a s poměry na univerzitě nespokojených profesorů. Masarykova verva, houževnatost, bystrý úsudek a důraz na obecné etické hodnoty jim imponovaly, stejně jako perspektiva zaujetí mocenské pozice na univerzitě na úkor starší generace. V diskursu této realistické skupiny se ovšem vzápětí začala odrážet i další politická témata, která se sporem o *Rukopisy*, svobodou vědeckého bádání či vlivem na univerzitě nesouvisela. Masaryk

si totiž v průběhu sporu uvědomil své silné politické konotace a zřejmě dospěl k závěru, že modernizace univerzity, české vědy a kultury je bez politického vlivu nemožná. Osobně proto začal od konce 80. let uvažovat o přímém politickém angažmá, v čemž ho následovali zejména profesor národohospodářství Josef Kaizl a dále právník a ekonom Karel Kramář. Další realista, historik Antonín Rezek, se chtěl angažovat ve vysoké státní správě, v průběhu 90. let se stal sekčním šéfem v ministerstvu kultu a vyučování a nakonec i ministrem krajanem v Koerberově vládě. Ministrem financí v Thunově vládě se koneckonců stal i Kaizl. V neposlední řadě byl i Kramář klíčovou politickou osobností Předlitavska a později i prvním premiérem Československé republiky.

Výsledkem naznačené politizace „realistických profesorů“ však bylo, že jejich širší reformní skupina se během let 1886 až 1889 diferencovala na širší sdružení reformních profesorů bez politických ambicí a současně na určité jádro kolem Masaryka, které ovšem čím dál více sledovalo ryze politické cíle. Tyto politické cíle se odvíjely nejen od mocenských aspirací, ale i od snahy reformovat českou politiku. Ukazovala se při tom zřetelně jedna věc: Masaryk byl nejen inspirativním vědcem a učitelem, člověkem s jasnými a přesvědčivými vizemi, ale i specifickým vůdcem. Specifičnost jeho vůdcovství ovšem nekorespondovala s prostředím politických stran a frakcí. O co šlo? Masaryk evidentně rád uplatňoval svoji intelektuální a organizační

převahu, stejně jako znalosti a schopnost argumentovat a přesvědčovat. Tuto kombinaci popsaných schopností a vlastností šlo dobře uplatňovat v pozici univerzitního učitele, a to zejména v pojetí přednášek jako one man show typických pro 19. století. Studenti Masaryka milovali, obdivovali, ctili a jeho přednášky byly masově navštěvovány, a to i lidmi z jiných fakult. Masaryk mladé lidi zkrátka táhl. K jeho pedagogickému úspěchu však patřilo i to, že dokázal překračovat limity profesorství, tedy že se nad své posluchače okatě nepovyšoval a rád s nimi jednal jako s kolegy. Na rozdíl od většiny svých pracovních kolegů se se studenty stýkal i mimo přednáškové sály, vedl s nimi neformální rozhovory, zajímal se o jejich osobní problémy, zval je k sobě domů, chodil s nimi do hospod, dokázal pomoci v sociální nouzi apod. Tím, že překračoval bariéry mezi profesorem-bohem a obyčejnými studenty, pochopitelně imponoval. A nešlo zřejmě jen o líbivou pózu, jak se učinit populárním. Masaryk se stal jakýmsi pastýřem a studenti jeho stádem, které ho poslouchá, obdivuje a možná i slepě následuje.

Podobné vystupování však Masaryk aplikoval i mezi svými kolegy – profesory. Koneckonců v realistické skupině se pro něj stala přezdívka Pastýř běžně používanou a o vztahu k dalším členům této frakce vypovídá i Masarykova přezdívka pro o deset let mladšího Karla Kramáře „Dítě“. Co fungovalo ve vztahu profesor–žák, ovšem nefungovalo ve vztahu kolega–kolega, ať už za kolegu dosadíme univerzitního

profesora nebo politického spolustraníka. Masaryk rád dominoval, vedl, rozhodoval – a to sám. Jeho trvalé zapojení do kolektivu typu politické strany, kde si alespoň formálně byli všichni rovni, nebylo možné. Všechny pokusy začlenit Masaryka do politických stran končily katastrofálně. Nebyl týmovým hráčem, byl příliš silnou individualitou, která svou intelektuální převahu nedovedla skrývat.

Poprvé se tento fakt ukázal na přelomu 80. a 90. let, kdy Masaryk společně s Kaizlem a Kramářem usilovali o získání poslaneckých mandátů. V této době to bylo možné již prakticky jen výlučně ve spojení s nějakou zavedenou politickou stranou. V Čechách připadaly v úvahu dvě: konzervativně-liberální staročesi vedení Riegrem a liberálně-demokratičtí mladočeši vedení Juliem Grégrem, majitelem nejčtenějšího českého deníku *Národní listy*. Mezi oběma stranami nebyly velké programové rozdíly, zatím početně slabší mladočeši byli jen ve všem radikálnější: v liberalismu i nacionalismu. Masarykovi a spol. bylo v principu jedno, do které z obou existujících stran vstoupí. Chtěl mandát a s jeho pomocí reformovat českou politiku žurnalistikou počínaje a univerzitou konče. Masarykovi realisté nejprve zahájili vyjednávání se staročechy, kteří svým uhlazenějším vystupováním byli realistické frakci mezi univerzitními profesory přeci jen bližší. Nic na tom neměnilo ani to, že Masaryk s Kaizlem opovrhovali vůdcem staročeské strany Riegrem a nevybíravě jej kritizovali soukromě i veřejně.